

Bosanski krstjani – religijska načela i utjecaj u srednjovjekovnoj Bosni

U srednjovjekovnoj Bosni krajem 12. stoljeća pojavljuje se skupina krivovjernih zvana bosanski krstjani. Iako su ubrzo morali priznati vrhovništvo Katoličke Crkve, bili su narodna religija s vlastitom hijerarhijom i vjerskim pogledima udaljenim od nauka Katoličke Crkve, ali i različiti od ostalih crkava u susjednim zemljama. Na svome vrhuncu njihovi poglavari bili su uvažene i ugledne diplomatske osobe među bosanskim vladarima, a neki su od najvećih bosanskih velikaša bili pripadnici Crkve bosanske. U radu će se opisati što je sve utjecalo na njihova vjerovanja, što o njihovu značaju kažu povijesni izvori, kakva im je bila hijerarhija te koja su, prema katoličkim izvorima, bila njihova religijska načela.

1. Uvod

Bosanski krstjani ili Crkva bosanska značajan je heretički pokret od 12. do 15. stoljeća na području današnje Bosne i Hercegovine. Iako se pokret razvio na području već pokatoličene bosanske države, imao je velik utjecaj na cjelokupno društvo i državnu upravu Bosanskoga Kraljevstva. Postoje mnoge teze o sustavu njihova vjerovanja. Neki smatraju kako su oni bili bliski Srpskoj pravoslavnoj Crkvi, a neki kako je ta sljedba naprosto „okamenjeni“ katolicizam. Međutim, najviše prisutna i dokazima utemeljena tvrdnja je da su oni bili maniheističko-dualistička sekta čije je ishodište u Bugarskoj i na toj tezi će se rad i temeljiti. Taj pokret obilježio je kasnosrednjovjekovnu Bosnu utječući i na same kraljeve koji su pred poglavarima Crkve bosanske potpisivali ugovore i provodili razne diplomatske poslove. Unatoč prosvjedima crkvenih poglavara, naročito katoličkih, predvodnici te hereze uspjeli su uspostaviti i zadržati visok ugled u očima bosanskih vladara. Crkva bosanska izgubila je na značaju poslije pada Kraljevstva i više se ne spominje u povijesnim vrelima. Ipak, bosanski krstjani ostali su jedno od glavnih obilježja samostalnosti i identiteta srednjovjekovne bosanske države.

2. Bogumilstvo i maniheizam

Budući da je bogumilstvo maniheističko-dualistička hereza, a bogumilska vjerovanja srodna su bosanskim krstjanima, valja objasniti pojedine pojmove vezane uz tu herezu. Naziv manihejci koristio se za sljedbenike

dualizma, no i izravno za sljedbenike Crkve bosanske, dok su katarima općenito nazivani pripadnici bilo koje dualističke sljedbe. Maniheizam je sinkretistička vjera koju je osmislio i propovijedao svećenik Mani u 3. stoljeću u Perziji. To je mješavina staroperzijskog vjerovanja i kršćanstva. U tome vjerovanju povezala su se ranokršćanska vjerovanja s elementima dualističke perzijske vjere u dobro i zlo. Tako maniheizam predstavlja Boga kao apsolutno dobro i svjetlost, a Đavao predstavlja tamu, materijalni svijet i sve zlo. Iz te kratke tvrdnje lako je uspostaviti vezu Manijeva nauka s kršćanstvom. Na takvo religijsko shvaćanje nadovezuju se još i zoroastrizam i budizam. Prema tome, Mani je na svojim putovanjima želio iz svake od tih triju religija uzeti ono osnovno što je smatrao najboljim te napraviti jednu religiju (3). Tijekom srednjega vijeka pojavljuju se pokreti koji su kolektivno objašnjeni kao maniheistički od strane Katoličke Crkve. Te su sekte uspostavom inkvizicije 1184. proglašene kršćanskim herezama te započinje njihov progon. Maniheizam je uključivao katarske crkve u zapadnoj Europi. Ostali pokreti koji su proglašeni neomaniheizmom bili su pavličanski pokreti, koji su najviše utjecaja imali u Armeniji, a zatim i bogumilstvo koje je značajno bilo prisutno na prostorima Bizanta, Bugarske, Bosne, Dalmacije, Srbije, Italije i Francuske (Runciman, 1947: 94-98).

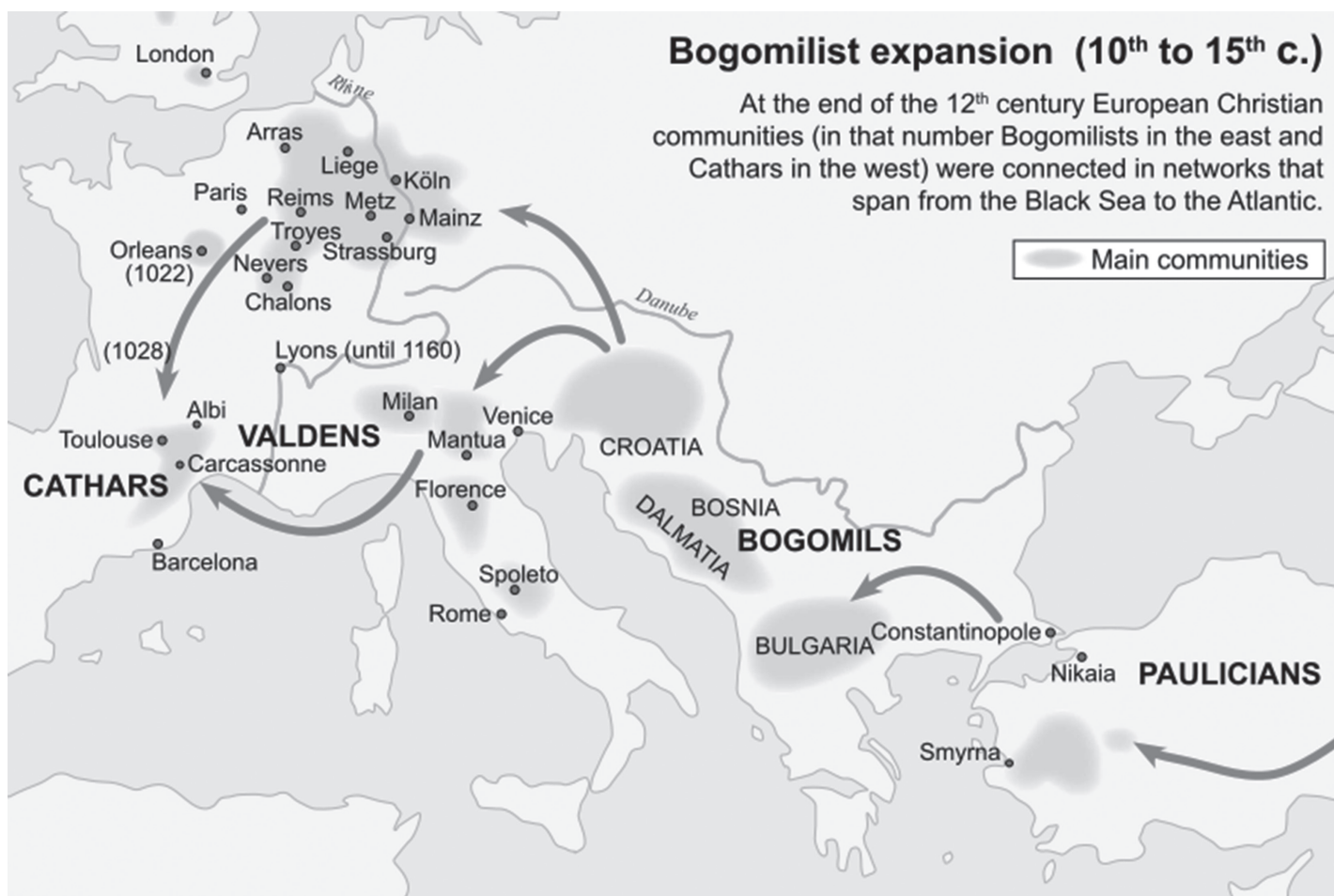
U Kölnu i Bonnu pojavljuju se katarski krivovjernici koji ne prihvaćaju Lateranski koncil iz 1179. i *Ab abolendum*, bulu pape Lucija III. iz 1184. koja zabranjuje i donosi mjere protiv heretičkih pokreta. Katarima, ponekad i publikanima, kasnije su nazvani heretici u Francuskoj, dok su u Italiji, posebice Lombardiji, ti heretici nazvani patarenima.¹ Patareni su u raznim izvorima nazivani i *patarinima*, *patharenoi*, *publicani*, *populicani* i slično. Otkuda dolazi naziv patareni, ne može se sa sigurnošću reći. Pretpostavlja se da bi taj naziv mogao potjecati od stanovnika grada Patare u Maloj Aziji čiji su se stanovnici udaljili od uobičajenih kršćanskih vjerovanja i učenja. Drugo tumačenje je da su dobili naziv po molitvi *Oče Naš* koju su često molili, a u grčkom se *Oče naš* prevodi kao *Pater hemon* te u latinskom *Pater noster* (Rački, 2003: 33-35).

¹ Katari i patareni u brojnim su zapisima istovjetni te su to dva imena za jednu skupinu. U književnosti se glagoljaša i dubrovačkim pravnim zapisima krstjani Crkve bosanske nazivaju patarenima (Rački, 2003: 35).

3. Pojava bogumilske hereze i njezino širenje

Izvori potvrđuju kako su se katari i patareni u Italiji pojavili već početkom 11. stoljeća, a u Francuskoj se držalo da je ta sekta došla upravo iz Italije. Sljedeće pitanje koje te činjenice nameću jest ono o izvornosti same sekte. Ipak se zaključilo da ta sekta ne dolazi iz Italije, već vuče svoja vjerovanja s istoka. Dva katara koji su bili spaljeni na lomači u Kölnu 1146. tvrdili su da bogumilska sekta postoji još od vremena prvih kršćana i čuvana je u Grčkoj i nekim drugim zemljama. Reinerio Sachoni, vjerski učitelj patarena u 13. stoljeću, tvrdi da su sve bogumilske općine držale Bugarsku i Dragovičku crkvu iz okolice današnjeg Soluna ishodišnom zemljom svoje vjere. Zbog toga tumačenja za bogumilsku crkvu drugi je naziv bugarska hereza. Budući da je Bugarska bila kolijevka bogumilstva, navodno su iz Bugarske dolazili i duhovni vođe te smirivali nesloge između katara i patarena. Kada se želio preispitati nauk, tada su ljudi odlazili na istok potvrditi i proširiti vlastita učenja. Smatra se kako je sekta trebala nastati već krajem 10. stoljeća da bi se u 11. proširila u Italiji i Francuskoj. Grčki pisani dokumenti govore nam kako je bogumilska

sekta imala svoj ogranak u Carigradu polovicom 11. stoljeća. Značajni starješina sekte bogumila Vasilj Petar stao je na čelo općine oko 1050. godine. On se ne smatra osnivačem carigradske bogumilske općine, već je ona bila prisutna i mnogo ranije. Tako se smatra da ta sekta nije nastala u Grčkoj, već u Bugarskoj, a grčki učenjaci krivo su utvrdili ime sekte iz bugarske redakcije staroslavenskoga jezika. Ranije nije bilo jasno objašnjeno zašto se nastanak hereze veže uz Bugare, ali u međuvremenu su se otkrili neki bugarski spomenici te Franjo Rački smatra da je to pitanje odgovoreno. Navodi kako dva ključna spomenika dokazuju da je osnivač bogumila bio svećenik Bogomil koji je vlastito učenje propovijedao tijekom vladavine Petra, bugarskoga cara (1). Svjedočanstva prezbitera Kozme dokazuju da je svećenik Bogomil započeo s herezom tijekom vlasti bugarskog cara Petra, Simeonova sina, čim je on stupio na prijestolje u razdoblju od 927. do 950. godine. U Bugarskoj je postojao jaz između novouvedenog kršćanstva i poganskih religija, a nemire su još više pojačavale nesuglasice između istočne i zapadne Crkve. Time Bugarska postaje plodno tlo na kojemu je bilo moguće u nemirnim uvjetima propovijedati različita učenja. Kao primjer mogu se uzeti Židovi koji su imali

Širenje bogumilstva u Europi od 10. do 15. stoljeća

svoju općinu u Solunu te su se bavili raznim trgovačkih poslovima, a prolazili su Balkanskim poluotokom te nametali svoju vjeru. Saraceni su se također nalazili u solunskim pokrajinama još od 9. stoljeća te su se pokrtili, ali i dalje su među njima ostali muslimanski običaji. Tako je Bugarska u svojoj bližoj okolini imala muslimane, Židove, pavličane i euhitsku sektu² (Rački, 2003: 36-40).

U vrijeme Simeonova sina Petra, kako je već spomenuto, započinje razdoblje nestabilnosti, opadanja moći te slabijih odnosa države i crkve. To su bili dobri preduvjeti da propovjednici započnu propovijedati neku novu religiju koja je mogla pronaći svoje temelje u neuređenoj vjerskoj strukturi. Zamjećuje se kako je sekta bogumilstva istočnoga porijekla i vuče svoje korijene i utjecaj iz gnostičko-manihejskog dualizma. Gnosticizam predstavlja sintezu kršćanstva, židovskoga učenja i poganske filozofije. Ta je sekta iznjedrila mnoge ogranke poput pavličanske sekte na istoku, bogumilske u jugoistočnoj Europi, a na zapadu već spomenute katarsko-patarenske. Ne zna se konkretan utjecaj bogumilstva u Bugara, ali vjeruje se kako su to učenje prigrlili svi pobornici poganskih štovanja. Odmah nakon osnivanja sekte osnovane su i dvije crkve u Bugarskoj, Makedoniji i u pokrajini Dragovića. Zatim nastaju općine u Plovdivu i Carigradu. Tada se hereza širi u Italiju pa u Francusku, gdje razdoblje njenog utjecaja počinje rano u 11. stoljeću (Rački, 2003: 41-45).

Maniheizmu ne možemo odrediti točno podrijetlo i vrijeme nastanka. Danas se vjeruje kako su poticaji za ovo vjerovanje nastali na Bliskome istoku. Vrlo je vjerojatno kako je utjecaj za maniheizam poticao baš od tamo, a najvjerojatnije je to bilo među dvjema velikim civilizacijama, perzijskom i helenističkom. Prihvaćeno je mišljenje kako je na maniheistička vjerovanja utjecala drevna zoroastrijska religija iz Perzije koja se na današnjem prostoru Irana prakticirala još u 6. stoljeću prije Krista. Može se zaključiti kako je manihejski dualizam pronašao svoje najjače utočište upravo u Bugarskoj, odakle se od 9. do 14. stoljeća proširio južnom i središnjom Europom. U Bugarskoj se bogumilstvo najviše i razvilo. Uz Bugarsku, značajna su poprišta i mjesta razvoja bogumilstva Srbija, Bosna i Hercegovina, sjeverna Italija te južna Francuska. To je takozvani drugi val dolaska maniheizma u Europu, pa se smatra i neomaniheizmom zbog nekih promijenjenih doktrina (Obolensky, 2009: 18-24).

4. Bogumilstvo u Bosanskom Kraljevstvu

Bogumilski utjecaj u Bosni nazočan je od kraja 12. pa sve do 15. stoljeća. Srednjovjekovna bosanska povijest, može se reći, započinje i završava bogumilstvom. Od bana Kulina pa do Stjepana Tomaševića potvrđena je prisutnost toga pokreta, a u svojim vrhuncima poglavari te vjerske zajednice bili su najutjecajniji ljudi u Kraljevstvu i šire. Današnja Bosna i Hercegovina bila je prostor gdje su se susretali razni religijski utjecaji. Bogumilska vjerska zajednica imala je obilježja jedinstvene narodne crkve odvojene od Katoličke i Pravoslavne Crkve te time i njihovih prijestolnica, Rima i Carigrada. Obje kršćanske crkve definitivno su osudile bogumilski vjerski pokret kao krivovjerstvo. Crkve su još nekako tolerirale neovisnost Crkve bosanske, ali nikako nisu tolerirale što je ta vjera pod tako velikim utjecajem dualističkih pokreta bogumila, patarena i katara – heretičara. Zanimljivo je spomenuti da Crkva bosanska nikada sebe nije nazivala bogumilima i pojam bogumilstva nikada se nije upotrebljavalo u njihovim krugovima, ali ipak su bogumilska učenja bila velik dio njihovih vjerskih načela. Smatra se kako Crkva bosanska nije bila u bliskoj vezi s bogumilima u Bugarskoj. Razlika je između bogumilstva u Bugarskoj i Crkve bosanske to što ona nije bila protivnik državnog poretka. Apokrifi u crkvenoslavenskom jeziku više se ne smatraju nužnim izvorima bogumilstva, ali tekstovi Crkve bosanske važni su za proučavanje crkvenoslavenskog jezika. Ipak, takvi tekstovi imaju estetsko-umjetničko značenje, a važni su i za tumačenje učenja Crkve bosanske. Pojava bogumilstva u Bosni sukladna je pojavi drugog vala neomaniheizma koji je zaprijetio kršćanskim crkvama. Crkvu bosansku i druge hereze odlikuje drugačiji pogled na vjeru, o čijem će se nauku reći nešto kasnije. Postoje traktati koji govore o bliskoj povezanosti patarena iz sjeverne Italije i bosanske hereze u smislu živih kontakata i međusobnih posjeta. Prvi dokazi o bogumilstvu u Bosni pojavljuju se s vijestima o progonima patarena³ iz Dalmacije te njihovim bijegom u Bosnu. Neizravna veza između bogumila u Bosni i patarena i katara na zapadu dokazali su brojni spisi sa zapada. Bliža veza heretika iz Bosne i zapadne Europe nije zabilježena u novijim izvorima. To dovodi u pitanje usko povezivanje pojmova „bogumilstvo“ i „Crkva bosanska“. Često su ta dva pojma usko povezana, pa čak i izjednačena. No ne mora značiti da je bogumilstvo u Bosni bilo istovjetno onome u Makedoniji ili Bugarskoj.⁴ Polovicom 20. stoljeća javljaju

2 Pavličani i euhiti bliski su bogumilstvu po odricanju od svjetovnih užitaka, asketizmu i molitvama, zbog čega su ostavili značajne tragove u bogumilstvu (Rački, 2003: 40).

3 Ime patarena nije istočnoga podrijetla, već zapadnog, te je postalo sinonim za pripadnike Crkve bosanske. (Šidak, 1975: 90).

4 Još je uvijek otvoreno pitanje koliko su snažan utjecaj spomenute hereze imale na Crkvu bosansku, jer su pojedina učenja (vjera

se ideje da je bogumilstvo u općinama bilo socijalistički uređeno. Ipak, Jaroslav Šidak naglašava da bosanska hereza nije proizašla iz nastojanja za društvenim uređenjem. Već završetkom 12. stoljeća bosanski krstjani pod zaštitom su uprave, a spomenici i stećci iz 13. i 14. stoljeća dokazuju da su igrali vrlo važnu ulogu u socijalnom i političkom životu (Šidak, 1975: 86-91).

Nasuprot tome, zanimljivo je tumačenje Jaroslava Šidaka o tome da su bosanski krstjani bili po svojim učenjima ne dualisti, već zapravo baštinici ćirilometodskih učenja. Tumači se da ih je papa prozvao hereticima jer njihova biskupija *ecclesiae bosnensis* nije prihvatila papinu direktivu da se moraju preurediti na način kako su se preuredile i ostale biskupije i redovi na zapadu (Šidak, 1977: 154, 155).

5. Bosansko-humski krstjani u povijesnim izvorima

Prethodno je spomenuto kako se ustvrdilo da su bosanski krstjani ogranak bugarske hereze. Povijesni zapisi pokazuju da su između dalmatinskih dualista i bosanskih heretičara postojale značajne i direktne veze, i to već krajem 12. stoljeća te početkom 13. stoljeća. Tu se ponajprije spominju apeli pape Inocenta III. ugarsko-hrvatskom kralju Emeriku te njegova pisma upućena Bernardu, splitskomu nadbiskupu. Ti izvori dokazuju da je nadbiskup Bernard iz gradova Trogira i Splita izbacio sve heretičare koje je zatim primio bosanski ban Kulin (1180. – 1204.). Kada ih je primio ban Kulin, to je ujedno bila i prva vijest o prisustvu bosanskih krstjana na području Bosanskog Kraljevstva (2). Splitski i trogirski statuti nalažu da se iz gradova protjeraju svi heretičari, a da se njihovi protektori kazne. Talijanski izvori govore kako su krivovjerci iz Mantove i Vicenze odlazili u Slavoniju primiti biskupsku titulu „slavonskoga reda“. Salvo Burce navodi da slavenski krivovjerci smatraju da je Isus svoje tijelo ostavio na Zemlji prilikom uzašašća. Tadašnji poznavatelji hereza vjeruju kako su na kataru u Italiji najveći utjecaj imali „slavonski“ heretičari. Kardinal Konrad iz Uracha piše prelatima da heretičari albigenesi i kataru u Francuskoj za svog papu smatraju čovjeka čija bi rezidencija mogla biti u Bosni, Hrvatskoj ili Dalmaciji. Proučavatelji Crkve bosanske većinom ne vjeruju u tu tvrdnju. Značajno je napomenuti kako je dominikanac Anselmo de Alessandria proučavao heretičare i poistovjetio Bosnu sa Slavonijom, možda zato što su se Slavonijom smatrale sve zemlje Južnih Slavena. Isto tako navodi da su nakon trgovačkih

u dobro i zlo) slična učenjima Katoličke crkve. Prema tomu, u zabačenim krajevima vjerojatniji je umjereni dualizam i manji utjecaj radikalnih učenja.

Stećak gosta Milutina, uglednog člana Crkve bosanske

putovanja u Carigrad osnovali heretičku crkvu s bosanskim ili slavonskim biskupom na čelu. *Rasprava o krivovjercima* de Alessandrije smješta se u razdoblje između 1147. i 1167. Latinski izvori Crkvu bosansku nazivaju *ecclesia slavonie* i smatra se kako ona ima desetak tisuća pripadnika. Hrvatski heretičari isprva su bili objedinjeni u Dalmatinsku crkvu, zatim se među katarima i patarenima nazivaju Slavonskom crkvom, a najkasnije i Bosanskom crkvom, sredinom 13. stoljeća (Šanjek, 2003: 3-10).

Za sudbinu bosanskih krivovjercara presudan je događaj Sabor na Bilinu polju koji se održao 8. i 30. travnja 1203. On je započeo Vukanovim pismom, tadašnjim

knezom Duklje, gdje se on tuži Rimu kako su ban Kulin i njegova obitelj prihvatili bosansko krivovjerje, a čak i deset tisuća ljudi uz njih. Pismo je poslano papi Inocentu III. oko 1200. godine, a papa se zatim obraća ugarsko-hrvatskom kralju Emeriku da ban Kulin prizna je heretika čak i više od katolika, a vjerojatno mu je najšokantnija tvrdnja bila što Kulin naziva heretičare *antonomasice christianos* – „naprosto kršćanima“. Kulin pokazuje interes da se spor riješi, a i da se preispitaju vjerska pitanja. Papin poslanik prvo stiže u Dalmaciju 1202., a zatim odlazi riješiti probleme u Bosni. Ivan de Casamare uspio je riješiti spor s bosanskim krstjanima. Vjerojatno uz rijeku Zenicu, na Saboru su krstjani izjavili da se odriču krivovjerja zbog kojeg su bili ozloglašeni te se obvezuju da neće u svoje redove primati osobe koje ispovijedaju manihejski nauk. Dvojica krstjana to su još jednom izrekla ugarsko-hrvatskom kralju Emeriku. Iz toga čina vraćanja katoličkoj vjeri, papa teži tomu da krstjani postanu oblik redovničke zajednice. Neki još navode da se krstjani dovode u vezu s redovništvom jer žive po načelima redovništva koje je uveo sv. Bazilije. Neki čak dolaze do zaključaka da se krstjani žele približiti iskonskoj pracrkvi, tj. prvim kršćanima (Šanjek, 2003: 10-12). Unatoč tomu što su službeno priznali katolički nauk, oni nisu bili izjednačeni s katolicima te su bili odvojena vjerska zajednica. Iako su neki bosanski kraljevi bili katolici, nisu smatrali da je potrebno poduzimati pokrete za uništenje pripadnika Crkve bosanske. Baš suprotno, uglednici Crkve bosanske služili su im kao pomoć za dobivanje većega ugleda te koriste njihovu hijerarhiju za učvršćivanje svoje vlasti. Stjepan II. Kotromanić (1322. – 1353.) došao je u sukob s papom upravo zato što je koristio krstjane za društveni uspon. Među pripadnike Crkve bosanske pripadali su i brojni bosanski velikaši: Hrvoje Vukčić Hrvatinić, Stjepan Vukčić Kosača, Pavao Klešić i Sandalj Hranić (2).

6. Crkvena hijerarhija bosanskih krstjana

Glavna je ličnost u Crkvi bosanskoj *djed*, zatim ispod njega *gost*, pa *starac*, te na kraju *strojnik*. Zaključujemo kako je upravo *djed* bio biskup nad cijelom bosanskom herezom. Njegovi vjerni pomagači su *gosti* i *starci*, koji se skupnim nazivom mogu nazvati *strojnicima*. Kada bi se izjednačavalo s Katoličkom crkvom, *strojnik* bi predstavljao svećenika ili redovnika. Zašto se poglavar bosanskih krstjana naziva baš *djedom*, nije još uvijek jasno. Neki ga ipak povezuju s dedecom od Sredneca, heretičarom iz 13. stoljeća. *Djed* je imao velik utjecaj u društvenom i političkom životu Bosne. Godine 1323. Stjepan II. Kotromanić izdao je jedan dokument uz prisutnost *djeda* Radoslava. Krstjanin Hval u Hvalovu zborniku piše 1404. da je *djed* Radomer

na čelu cijele Crkve bosanske. Radomer također šalje poruku u Dubrovnik da je riješio probleme između kralja Ostoje i vojvode Pavla Klešića. Krstjanin Radoslav daje zaslugu prepisivanja Knjige Otkrivenja i još nekih tekstova bosanske hereze *djedu* Ratku. Još jedan dokaz o visokom ugledu *djeda* dokument je od 30. travnja 1405. kada dubrovački diplomati predlažu vojvodi Sandalju posredovanje i savjete *djeda* kao poglavara Bosanske crkve. Kasnije dolazi do mirovnog sporazuma, a dokaz se čuva upravo kod *djeda*. Na latinskom se *djed* prevodi kao *magister*. Kasnije *djed* stječe velik utjecaj kod patarena u sjevernoj Italiji i Francuskoj. Tamošnji heretičari smatraju Bosnu izvorom i zaštitom njihovog vjerovanja. Moguće je kako je *djed* podržavao pobune albigenesa u Francuskoj i pismeno ih poticao (4).

Odmah nakon *djeda*, na nižem stupnju hijerarhije, nalaze se *strojnici* Crkve bosanske. Naziv za njih potječe iz grčkoga jezika, a znači upravljanje i uređivanje. *Strojnici* su bili starješine, savjetnici Crkve bosanske. Tako *djed* Radosav u Dubrovnik jednom prilikom šalje poslanstvo sljedećih *strojnika*: Radosav, Radak i Dobrašin. Godine 1453. vojvoda Stjepan Vukčić Kosača smatrao je vrhovništvom Crkve *djeda* i još dvanesticu istaknutih *strojnika*. Također se želio pomiriti sa svojom suprugom Jelenom i to je napravio pred *djedom* i dvanaestero *strojnika*. Što se tiče hijerarhijske podijeljenosti *gosta* i *staraca*, *gosti* su bili više pozicionirani od *staraca*. Kao primjer uzima se Radin Butković, koji je od *gosta* dosegao status *starca*. Zadaća je *gosta* ponajprije pomagati biskupu u raznim poslovima biskupije, a to se tiče crkvenih zadaća, ali i administracije. *Starci* imaju najmanji ugled u hijerarhiji bosansko-humske hereze. Mogu se usporediti s današnjim đakonima, ali moguće je da im je uloga istovjetna onoj današnjih župnika u Katoličkoj Crkvi, jer hiža kod krstjana predstavlja neku vrstu samostana. Poznati su podatci o više *djedova*: Radoslav, Radomir, Mirohna, Miloje i Ratko (14. i 15. stoljeće). Redovnici su boravili u samostanima koji su imali gostionicu. Odjeća je bila do koljena, barem je tako prikazano na stećcima. Ne zna se ni jesu li redovnici imali pravo na zemljište. Sjedište *djeda* mijenjalo se, a on potpisuje dokumente i sudjeluje u saborskim raspravama (Šanjek, 2003: 36-39). Oporuka *gosta* Butkovića iz 1466. podijelila je vjernike na sljedeće grupacije:

„1. krstjane koji su *prave vere apostolske* (redovnici),
2. vjernike *koi greha ne ljube* i koji se pripremaju za duhovno krštenje,

3. *mrsne ljude* koji su vezani za ovaj svijet, ali slijede učenje crkve i primaju krštenje pred smrt“ (Subotić, 2002: 14-15). Vidljivo je kako crkvena i vjernička struktura nije uobičajena kao u ostalim crkvama. Također, *djed* Radin naziva vjernike *krstjanima* i *krstjanicama*, a uz njih spominje i *mirske ljude*. Prema jednom tumačenju, *krstjani*

i *krstjanice* duhovni su stalež Crkve bosanske, a *mirski* su ljudi samo vjernici laici (Mužić, 2008: 89-90).

7. Religijska načela bosanskih krstjana

Iako je navodno postojala knjiga bosanskih krstjana nazvana *Tajna knjiga* iz 13. stoljeća u kojoj je bila zapisana njihova filozofija, kao i religijska načela, podatke o njihovu vjerskom sustavu donijeli su katolički izvori. Ovo poglavlje sinteza je raznih izvora koje donosi Katolička crkva o vjerskim naucima bosansko-humske hereze:

1. Vjera u „dva Boga“: prvo je vjera u „većeg Boga“, savršenstvo i dobrota, a drugo je „manji Bog“ koji je nesavršen i zao. Ovdje se možda i najbolje vidi utjecaj neomaniheizma i perzijskoga dualizma.
2. Stvaranje duhovnog svijeta i nevidljivoga, djelo je „dobroga Boga“. Sve zle pojave i stvari potječu od Vraga, a on je Stvaratelj i svih materijalnih stvari.
3. Ljudske su duše anđeli i stvorene su od „dobroga Boga“. Njih je Sotona prisilio da žive u ljudskome tijelu. Duše se mogu otkupiti isključivo krštenjem od strane Crkve bosanske.
4. Diferenciraju Svetoga Duha od Parakleta – pomagača. U Katoličkoj su crkvi Paraklet i Duh Sveti izjednačeni.
5. Krist nije dobio tijelo Marijinim rođenjem – on je imao samo prividno tijelo te nije morao ni jesti ni piti ni uskrsnuti treći dan. Kod njih nema uskrsnuća tijela jer tijelo je materijalno i Vražja tvorevina.
6. Isusova majka Marija bila je anđeo, isključivo duhovno biće, pa i nije mogla biti Isusova majka.
7. Ne priznaju se Stari Zavjet, patrijarsi i proroci.
8. Katolička Crkva slavi idole, stoga su oni jedina prava kršćanska i Isusova crkva. Njihov *djed* jedini je nasljednik svetoga Petra. U potpunosti ju ne priznaju i odvojeni su od Katoličke Crkve.
9. Ne štiju svete slike, pripisuju im Vražji i materijalni karakter te se groze križeva. Jedina je molitva koju uvažavaju i mole *Oče naš*. Krste se polaganjem Evandjelja po Ivanu na glavu.
10. Ne krste se vodom i ne prakticiraju ni jedan sakrament osim vlastitoga obreda krštenja.
11. Svaki grijeh smrtni je grijeh. Svi koji počine grijeh moraju se nanovo krstiti. Krstili su se kad god su osjećali potrebu.
12. Iako im je svaki grijeh smrtni, ne prakticiraju smrtnu kaznu i protive se mučenjima.
13. Polaganje zakletvi nije dopušteno.
14. Jedenje mesa, sira, i mliječnih proizvoda zabranjeno je, vjerojatno zbog užitaka u materijalnom koji nisu u skladu s njihovom vjerom. Meso se ipak mnogo jelo jer je Bosna stočarska zemlja u kojoj su poljoprivreda

i stočarstvo važne gospodarske grane (Subotić, 2002: 12-14).

8. Zaključak

Hereza bosansko-humskih krstjana zanimljiva je pojava u srednjovjekovnoj Bosni i dokaz bizantskog i bugarskog utjecaja na zapadna područja. Uz različita tumačenja prirode toga pokreta, može se zaključiti kako je potrebno još znanstvenih studija kako bi se bolje rasvijetlilo odakle potječu i odakle su sve crpili svoja vjerovanja. Ipak, ne bi se moglo reći da je ta sekta pravoslavni ogranak jer su se po navedenih vjerskim tumačenjima udaljili i od Pravoslavne i od Katoličke Crkve. Valja istaknuti da su oni nastojali živjeti „okamenjenim“ kršćanskim načinom života, a svoja vjerovanja povukli su i djelomice iz bogumilstva i maniheizma. Oni ipak nisu mogli uvijek tako živjeti jer su zbog odličnih odnosa s bosanskim vladarima često dobivali i određene darove i povlastice koje su znatno nadilazile njihov siromašni i samostanski način života. Crkva bosanska u svome je zamahu posjedovala veliku moć, a njeni predvodnici obavljali su diplomatske poslove te su uz kraljeve potpisivali povelje i diplomatske dokumente. Crkva bosanska također je primala heretičare iz Dalmacije i Dubrovnika koji su se prvotno ondje naselili u izbjeglištvu pred progonima u Italiji i Francuskoj. Konačno, možemo zaključiti kako je Crkva bosanska, bosanska hereza, bugarska hereza, to jest bosanski krstjani, obilježila vjerski i društveni život srednjovjekovnog Bosanskog Kraljevstva. Sve do progona zbog političkih razloga bosanskih vladara, pada Bosne pod Stjepanom Tomaševićem i egzodusom, krstjani su bili značajan oslonac, podupiratelj i jedan od temelja srednjovjekovne bosanske države.

Summary

Bosnian *krstjani* – Religious Views and Influence in Medieval Bosnia

*The 12th century in Bosnia saw the advent of a group of heretics called *krstjani*, the followers of the Bosnian Church. Although they soon had to subject themselves to the supremacy of the Catholic Church, they were a popular religion with its own hierarchy and religious views that diverge from the teachings of the Catholic Church, but also from the churches in neighbouring countries. At its peak, its leaders were prominent and highly regarded diplomats among the Bosnian rulers, while some of the most important Bosnian noblemen were members of the Bosnian Church. The paper describes what influenced their beliefs, how they are portrayed in historical sources, their hierarchy, and their religious teachings according to Catholic sources.*

Literatura

1. Mužić, Ivan, 2008. *Vjera crkve bosanske: *krstjani* i pogani u srednjovjekovnoj Bosni*. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika
2. Obolensky, Dmitri, 2009. *Bogumili*. Zagreb: MISL
3. Rački, Franjo, 2003. *Bogumili i patareni*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga
4. Runciman, Steven, 1947. *The Medieval Manichee: a study of the Christian dualist heresy*. Cambridge: Cambridge University Press
5. Subotić, Radovan, 2002. *Bogumili*. Zagreb: Antropozofsko društvo „Marija Sofija“
6. Šanjek, Franjo, 2003. *Bosansko-humski *krstjani* u povijesnim vrelima*. Zagreb: Barbat
7. Šidak, Jaroslav, 1977. *Heretička „Crkva bosanska“*, Slovo : časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu, No. 27, 1977.
8. Šidak, Jaroslav, 1975. *Studije o „Crkvi bosanskoj“ i bogumilstvu*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber

Elektronički izvori

1. *Bogumili*, Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=8408> (4. 5. 2019.)
2. *Crkva bosanska*, Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=12741> (4. 5. 2019.)
3. *Maniheizam*, Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=38628> (4. 5. 2019.)
4. Rački, Franjo, 2004. *Bosansko-humski *krstjani**, Hrvatska revija, god 4., br. 1, <http://www.matica.hr/hr/333/bosansko-humski-krstjani-20956/> (4. 5. 2019.)